

Kjøpstaden på Veøya

Middelalderbyen som forsvant

K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.)

© NTNU Vitenskapsmuseet, Institutt for arkeologi og kulturhistorie og
MUSEUMSFORLAGET Trondheim 2024
ISBN 9788283051636
ISSN 1501-6099

Grafisk formgivning Type-it AS

Omslagsdesign Type-it AS

Omslagsillustrasjon Dronefoto av Vegøya. Kjernen i middelalderens kjøpstad lå i områdene ned mot Sørvågen, til venstre for kirka og prestegården. Foto: Johnny Bratseth, Romsdalsmuseets fotoarkiv.

Forlagsredaktør laila.andreassen@museumsforlaget.no

Papir 115 g Galerie art silk

Boka er satt med Adobe Garamond Pro 11,7/14 pkt

Trykk og innbinding LOS Digital AS

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim

telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no
www.museumsforlaget.no

Denne boka er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk, og avtaler om kopiering inngått med Kopinor. Ta kontakt med forlaget om du ønsker å gjengi deler av boka, i medieavhengig form.

Henvendelser om denne boka kan rettes til NTNU Vitenskapsmuseet, Institutt for arkeologi og kulturhistorie, 7491 Trondheim

Innhold

Innledning

Kristoffer Dahle, Mads Langnes, Arve Nytun og Bernt Rundberget 7

Raumernes Ve

Veøya i lokal og nasjonal historieskriving ca. 1780-1950

Morten Øveraas 10

Fra Veøy og Borgund til Bergen

Asbjørn E. Herteig og den moderne middelalderarkeologiens fødsel

Gitte Hansen 24

Gjensyn med Veøya

Revurderinger i lys av nye geofysiske undersøkelser og strandlinjeberegninger

Brit Solli 38

Ad fontes!

Bygninger og busetnad på Veøya i skriftlege kjelder frå mellomalderen og tidleg nytid

Mads Langnes 52

Their smaar koupstader – omfang, struktur og oppkomst

Nye arkeologiske og geofysiske undersøkelser på Veøya

Kristoffer Dahle og Arne Anderson Stamnes 68

Den middelalderske dyrkingen på Veøya

Etablering, organisering og utbytte fra den bynære åkerdriften ca. 900-1400 e.Kr.

Julian P. Cadamarteri 86

Bakgrunn for opphavet til Veøy som kjøpstad

Bjørn Ringstad 100

MT AVE EIY ORC – mynten i veøyingenens by?

Linn Eikje Ramberg 118

Veøya sett fra sjøbunnen

En historie om maritimarkeologi og metafysikk – og litt om reinfangst i høyfjellet

David Berg Tuddenham 134

Smjør – fra buðdeigja til byjar-monnum

Urbanisering og utmarkseksponasjon i vikingtid og middelalder

Kristoffer Dahle og David Hill 150

Malm og jern – fra myr til marked

Kristoffer Dahle, Ole F. Nordland og Arne Jouttijärvi 168

Forfattere

Julian Cadamarteri, Norsk institutt for Kulturminneforskning. julian.cadamarteri@niku.no

Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune / NTNU Vitenskapsmuseet.

kristoffer.dahle@mrfylke.no

Gitte Hansen, Avdeling for kulturhistorie Universitetsmuseet i Bergen, Universitetet i Bergen.

gitte.hansen@uib.no

David Hill, Norsk institutt for Kulturminneforskning. david.hill@niku.no

Arne Jouttijärvi, Heimdal Archaeometry. heimdal@archaeometry.dk

Mads Langnes, Romsdalsmuseet. mads@romsdalsmuseet.no

Ole Nordland, UCL / NTNU Vitenskapsmuseet. ole.nordland.14@ucl.ac.uk

Linn Eikje Ramberg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger. linn.l.ramberg@uis.no

Bjørn Ringstad, Møre og Romsdal fylkeskommune (pensjonert). bjornringstad55@gmail.com

Brit Solli, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. brit.solli@khm.uio.no

Arne Anderson Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet. arne.stamnes@ntnu.no

David Berg Tuddenham, Trøndelag fylkeskommune. davtu@trondelagfylke.no

Morten Øveraas, Romsdalsmuseet. morten@romsdalsmuseet.no

Their smaare kauptader – omfang, struktur og oppkomst

Nye arkeologiske og geofysiske
undersøkelser på Veøya

Kristoffer Dahle og Arne Anderson Stamnes

ABSTRACT

In 2019, new archaeological surveys and geophysical prospections were conducted at the deserted medieval town of Veøy, contributing to new knowledge on the extent and the structure of this early urban settlement. The hitherto recognized extent was largely supported by measures of magnetic susceptibility, yet with some new extensions. By combining geophysics and visual surveys – and studying the material remains in relation to the landscape – we have suggested how different areas may have had different functions. We have also shown how social relations may have been materialized through monumental buildings, enclosures, road axes, and how the landscape also plays an active role in the social structuration of urban space. Despite the challenges of interpreting, dating and typologizing the various remains, we argue that the results may contribute to the discussion about the urban origin and development and what role the town may have had in the Viking Age and the early Middle Ages. Displaying a stratified social landscape, yet with a self-grown character – rapidly expanding through the 10th and 11th century – we are suggesting that the urban character emerged from a recently established seat of power – possibly a royal estate?

Innledning

Veøy er en av flere små kjøpsteder som vokste frem i sen vikingtid og middelalder, men som i tiden etter svartedauden skulle forsvinne helt. Mens byer som Oslo, Nidaros, Bergen og enkelte andre større byer ekspanderte i løpet av høymiddelalderen – og dermed overlevde pesten og krisene i senmiddelalderen – fremstår Veøya som et godt bevart stillbilde på den tidlige urbaniseringsprosessen. Her, på det som i dag er en helt øde øy i Romsdalsfjorden, er landskapet i stor grad intakt.

Sommeren 2019 ble det gjennomført nye arkeologiske og geofysiske undersøkelser på Veøya i håp om å kartlegge kjøpstadens omfang og struktur (Stamnes og Dahle 2021). Bakgrunnen for undersøkelsen var å skaffe et bedre underlag for digitale rekonstruksjoner, og målet var å identifisere funksjoner og romlig organisering og hvordan dette kan ha endret seg over tid. Våre observasjoner og tolkninger er også sett opp mot informasjon fra historiske kilder og tidligere arkeologiske og geofysiske undersøkelser (Herteig 1954, Solli 1996, Stamnes og Solli 2013).

I denne artikkelen vil vi se nærmere på hvordan undersøkelsene kan kaste nytt lys over kjøpstadens

oppkomst, omfang og fysiske struktur, og hvordan sosiale og funksjonelle relasjoner kan være manifestert i landskapet. Ettersom skriftlige kilder fra 1300-tallet antyder at det skal ha vært en kongsgård på øya (DN III 399, DN XXI 191, DN XXI 202), har vi rettet fokus mot materielle spor og strukturer som kan sees som uttrykk for makt eller maktintensjoner (jf. Lihammer 2007), men også hvordan den romlige organiseringen og struktureringen av landskapet kan gi oss ny innsikt i den tidlige urbaniseringsprosessen.

Tidligere undersøkelser

Veøya har vært fokusområde for en rekke antikvariske og arkeologiske undersøkelser, som strekker seg helt tilbake til 1700-tallet, med beskrivelser av kirkegårdsmurene, nausttuftene i Bondevika, samt bemerkninger om svartjorda på Veøya (bl.a. Schøning [1778] 1978, Schnitler [1768] 1974, Nicolaysen 1862, Bendixen 1879). Asbjørn Herteig var den første som gjorde arkeologiske utgravninger på øya i 1953 (Herteig 1954). Veøya var også sentral for Brit Solli's doktorgrad fra 1996, med både landskapsarkeologiske analyser og

et stort antall målrettede, håndgravde sjakter. (Solli 1996). Arbeidet som presenteres her, kan sees på som et supplement og en utvidelse av de geofysiske undersøkelser på Veøya i 2011. Den gangen ble det utført geofysiske undersøkelser av kirkegård 1 og 2, og påvist mulige kirkebygg og graver. Dessuten ble det påvist forskjeller i aktiviteten innenfor og utenfor kirkegårdsmurene (Solli og Stamnes 2013, se også Stamnes og Dahle 2021 og Solli 2024 for en gjennomgang av tidligere arbeid).

Teorier omkring urbaniseringen

Opphavet til Veøy som kjøpstad har vært mye omdiskutert, i likhet med urbaniseringen generelt og som en større prosess (se også Ringstad 2024). Knut Helle og Arnved Nedkvitne (1982:206–208) presenterer tre ulike forklaringsmodeller for bydannelsen (se også Solli 1996:185). Skillelinjen går i hovedsak mellom *strandstedsteorien*, som forfekter en organisk fremvekst fra eldre markeds plasser (Munch 1849, Koht 1919, Bugge 1916), og en mer aktiv grunnlegging, enten i regi av *kongemakten* (Storm 1899, Herteig 1969) eller knyttet til *kirkemaktens* viktige rolle i middelalderen (Bull 1918, Holmsen 1961).

I forlengelsen av strandstedsteorien kan man skille mellom kjøpsteder som hadde sitt opphav i sentralplasser, gjerne knyttet til eldre maktsentre, og kjøpsteder som hadde opphav i kaupanger eller markeds plasser som en mer nøytral sosial grunn. Disse behøver ikke nødvendigvis å ha vært direkte kontrollert av en stormann. Det siste kan også ha betydning for hvordan vi oppfatter den tidlige handelen og urbaniseringsprosessen, med hensyn til begreper som varebytte og redistribusjon, markedsstyrt eller administrativt styrt handel osv.

Gustav Storms kongemaktsteori bygde både på nedtegnelser i kongesagaene og byenes fysiske struktur. Utgangspunktet var knyttet til Oslo, Bergen og Nidaros, hvor han så store planmessige likheter, og som han mente kongene aktivt hadde grunnlagt i tilknytning til gamle kongsgårder (Storm 1899:436, Helle og Nedkvitne 1982:207). Selve kristningen i seg selv kan også ha hatt en bydannende effekt (Solli 2006:186–192). I den eldste fasen kan det være vanskelig å skille mellom de to siste teoriene, men senest fra høymiddelalderen var kirka blitt en egen, selvstendig og betydelig drivkraft. Edvard Bull (1918) hevdet at det først var når kirka etablerte faste sentra for sine omland, at omfanget av handel og landskyldinntekter ble tilstrekkelig til å skape byer (Bull 1918, Holmsen 1961:225–228).

Det er i dag stor grad av enighet blant forskerne om at alle disse faktorene spiller inn, og at det i første rekke

er et spørsmål om den relative betydningen og hvor langt urbaniseringen var kommet i ulike faser (Helle og Nedkvitne 1982:208).

For Veøy har det primært vært fremsatt to ulike teorier. Solli (1996:206) argumenterer for at byens opphav må spores i maktstrategier fra rikssamlingskongene fra 900-tallet og utover, og at Veøy aldri var en kaupang eller *port-of-trade*. Et viktig maktverktøy i så måte var etableringen av kirker og kontroll over den nye religionen. Som et mulig førkristent samlingspunkt kan kongemakten bevisst ha valgt å ta kontroll over Veøya og etablere stedet som et tidlig senter for den nye religionen (se også Nordeide 2011). Et argument for dette er mangelen på svartjord under kirkegårdene, noe som tas til inntekt for at disse ble etablert tidlig i kjøpstadens historie. Dateringer av kristne graver til midten av 900-tallet bidrar til denne teorien (Solli 1996:152–164). Solli argumenterer videre for at Veøy primært fungerte som oppbørselsenter for omkringliggende områder. De fleste av varene som kom inn, gikk til aristokratisk konsumpsjon, men en del av overskuddet kunne likevel gå til handel (Solli 1996:236).

En annen tolkning er fremsatt av Jan Brendalmo (2008:51–54), som ser Veøy i forhold til bystrukturer andre steder. Han viser til de skriftlige kildene som omtaler Veøy som en by, og tallet på kirker, som han mener må tas til inntekt for en mer urban karakter. Han mener at det er aktivitetene nede i Sørvågen som må oppfattes som stedets primærfunksjon, og at kirkene ble etablert i bakkant av de tidlige bydannelsene – og utenfor det som på dette tidspunktet var svartjordsområder. Naustområdet etableres tidlig i byens historie, men det er vanskelig å skille sikkert kronologisk mellom de eldste gravene og den eldste aktiviteten i Sørvågen. Spørsmålet er hvorvidt noen av observasjonene fra de nye undersøkelsene kan bidra til å gi noen nye perspektiver på denne diskusjonen.

Metoder og feltarbeid

Undersøkelsene i 2019 ble gjennomført ved bruk av ulike arkeologiske og geofysiske metoder, og disse er også sett opp mot hverandre. Samtlige påviste strukturer ble vurdert med tanke på sannsynlighet, på en skala fra 1 til 3, hvor 1 representerer mulige strukturer og 2 og 3 henholdsvis utgjør sannsynlige og sikre strukturer. Det siste gjelder strukturer som enten synes godt på overflaten, i de geofysiske signalene, eller hvor en også har dokumentert strukturer i tidligere sjakter (Herteig 1954, Solli 1996).

Visuell overflateregistrering og bruk av drone

Visuell overflateregistrering innebærer at markoverflaten blir visuelt registrert for å påvise funn av tufter, innhegninger, dyrkingsspor og lignende. Etersom hele svartjordsområdet er registrert som automatisk fredet, var det ikke mulig med prøvestikk eller andre inngrep som en del av dette prosjektet.

Flere tufter er synlige som følge av endringer i vegetasjonen, og var synlige fra luften (fig. 12). Overflateregistreringen ble derfor supplert ved bruk av drone (DJI Phantom 4) med kamera.

Detaljerte høydemodeller basert på flybåren laser-skanning (LiDAR) ble benyttet som ledd i registrerings- og tolkningsarbeidet. Ved bruk av LiDAR skytes laserpulser ut fra et fly eller en drone, og måler avstanden ned til både vegetasjonen og det underliggende bakkenivået (Risbøl et al. 2020). Avstandsmålingene kan brukes til å lage detaljerte 3D-terrengmodeller. Programvaren Relief Visualization Toolbox (RVT) ble benyttet til å visualisere og fremheve småskala strukturer i rasterdatasettene (Zakšek, Oštir og Kokalj 2011, Kokalj og Somrak 2019).

Magnetisk susceptibilitet

Måling av magnetisk susceptibilitet (MS) er en måte å kartlegge variasjoner i jordas magnetiske egenskaper. Et apparat genererer et magnetfelt, og en måler så hvor mye mer magnetisk et materiale kan bli under påvirkning av dette magnetfeltet. Aktiviteter som brenning, biologisk nedbrytning, bioturbasjon, temperatursvingninger samt deponering av avfall og antropogent materiale kan øke mengden magnetiske mineraler som finnes på arkeologiske lokaliteter og i arkeologiske strukturer. Siden boplasser gjerne involverer flere av de prosessene som er nevnt ovenfor, kan systematiske målinger brukes til å lokalisere og avgrense soner med menneskelig aktivitet (Clark 1996, Dearing 1999, Dalan 2008). Samtidig kan naturlige variasjoner i undergrunnen, spesielt der hvor det er store forskjeller mellom ulike løsmasser, påvirke målingene. Slike arealundersøkelser med magnetisk susceptibilitet har tidligere gitt positive resultater ved avgrensningen av arkeologisk aktivitet (Stamnes 2010, Solli og Stamnes 2013).

Ved denne undersøkelsen ble det anvendt en Bartington MS2-D-sensor produsert av Bartington i England, med en rund søkeplate koblet opp til en datalogger med en intern GPS produsert av DW Consulting i Nederland. Susceptibilitetsmåleren måler forandringer i massen opp til 10–20 cm under søkeplaten, og verdiene er i volum susceptibilitet, eller «κ», (kappa), og ble

Figur 1. Siri Torkehagen gjør målinger av magnetisk susceptibilitet på Veøy. Foto: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

dokumentert i 1.0-skala – som er en rask måte å måle susceptibilitet i felt. Det romlige presisjonsnivået er på ca. ± 2 –5 meter pr. punkt, men det er normalt relativt høy presisjon målingene imellom. For målinger over store arealer som på Veøya er dette ansett som tilstrekkelig for å gi et godt bilde av romlige variasjoner av menneskelig aktivitet.

I alt ble det utført 5159 målinger over et område på 38 600 m² (3,86 ha) ved besøket i 2019 (fig. 1). Dette tilsvarer en måling for hver 2,74 x 2,74 m. Hver måling representerer da et område på ca. 7,48 m². Tidligere forskning har vist at hvis man tar en måling hver 10 meter hvor hver måling representerer ca. 100 m², gir det tilstrekkelig oppløsning for å kartlegge aktivitetsområder av denne typen (Stamnes 2010). Veøy er i så måte kartlagt med høy oppløsning for denne typen målinger. Satt sammen med de geofysiske undersøkelsene som ble utført av NTNU Vitenskapsmuseet i 2011 (Stamnes og Solli 2013), finnes det nå totalt 6290 målinger av magnetisk susceptibilitet fra toppen av matjordlaget. I alt dekker disse målingene et areal på 71 001 m². Dette tilsvarer at hver måling representerer et snittareal på 11,3 m² og en måling for hver 3,36 m i gjennomsnitt. Flesteparten av disse målingene ble målt i 2019.

Figur 2. Kjøring med georadar på kirkegård 1, med Sørvågen i bakgrunnen og Prestegårdshagen i høyre billedkant. Foto: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

Georadar

Ved å sende elektromagnetisk energi ned i bakken og måle tiden det tar for noe av energien å bli reflektert tilbake til en mottaker, kan man danne seg et detaljert bilde av undergrunnen. Der hvor signalet møter ulike lag eller forskjeller, vil noe av energien bli reflektert, mens noe av energien vil fortsette dypere ned i undergrunnen og bli reflektert av strukturer og lag dypere nede i bakken. Enkelte jordmasser, og da typisk saltholdige og finkornede masser, vil absorbere noe eller hele deler av signalet. I andre tilfeller vil steinfylte strukturer begravd i homogen masse gi en god kontrast og være lettere å oppdage. Dessuten kan ulikt vanninnhold i bakken kunne påvirke kontrasten lokalt, og tidspunktet en måler på kan også være avgjørende for hvor mye man kan se (Conyers 2013, Goodman og Piro 2013, Schneidhofer et al. 2022). Når man samler inn en hel rekke profilbilder, kan man sette dem sammen til plankart for spesifikke dybder i såkalte time slices – eller dybdeskiver. Denne metoden er regnet som godt egnet til å oppdage f.eks. grøfter, groper og murverk og er den geofysiske metoden som med høyest sikkerhet kan brukes til å påvise stolpehull. Ideelt sett bør man ha minst to målinger innen en struktur for å påvise den positivt (Gaffney og Gater 2003).

Utstyret som ble brukt ved denne undersøkelsen, var en 3D-radar Geoscope Mark IV med «step-frequency»-teknologi, med et 1,8 m bredt, bakkekoblet antennesystem – DXG1820 – som i praksis samler inn et 1,5 m bredt belte for hver passering (fig. 2). Denne har 20 antenneelement montert med 7,5 cm mellomrom og kan operere på en rekke frekvenser – i dette tilfellet

mellom 50 og 3000 MHz (Conyers 2013, Gaffney og Gater 203:51, Stamnes 2010, 2011). For hvert antenneelement (7,5 cm) får man en profil av undergrunnen. Ved å måle egenskaper ved enkelte utslag kan man estimere omtrentlig dybde, men dybdeangivelser må ikke anses som absolutte.

Det ble i 2019 undersøkt ca. 9380 m², hvor målingene ble utført hovedsakelig på tilgjengelige områder i Sørvågen, i Prestegårdshagen og på kirkegård 1 og langs nordsida av svartjordsområdet. Det ble tolket 142 geofysiske avvik, og disse ble tolket arkeologisk som spor etter blant annet groper, bygningsfundamenter, veifar og rydningsrøyser (tabell I). Datasettet var ikke det lettest tolkbare vi har samlet inn, men vi mener det likevel gir et godt utgangspunkt for videre diskusjoner om bebyggelsens omfang og struktur (fig. 7).

Den geofysiske responsen var relativt heterogen og ga et komplekst bilde av undergrunnen. Mye aktivitet over lang tid, hvor strukturer har blitt lagt til og fjernet fortløpende, kan gi en mindre entydig respons. Nedenfor er to dataeksempler fra området ned mot Sørvågen, vest for prestegården (fig. 5 og 6). Disse er gode eksempler på hvor kompleks georadarresponsen kan være i dette kulturmiljøet på Veøya.

Dataene ble prosessert i programvaren Examiner 3.4, produsert av 3D-radar for databehandling og tolkning av data innsamlet med deres georadarsystem. Dataene ble forsøkt etterbehandlet på en rekke ulike måter, og gjennom målrettede fininnstillinger kom vi frem til en bearbeiding av dataene slik at de fremstår best mulig visuelt. Dette involverer både «background removal», fokusering av signalene gjennom migrering og gene-

ring av tykke skiver (for mer detaljert informasjon, se Stamnes og Dahle 2021). Resultatene nedenfor er å regne som en tolkning av dataene, ikke som en verifisert tilstedeværelse av et arkeologisk funn. Samtidig er det også å regne som et minimum av hva som faktisk kan være til stede. Mer informasjon kan være synlig i dataene, men kan være forbigått i tolkningsprosessen fordi det er vanskelig å forstå hva georadardataene faktisk viser rent konkret, og at en dermed ikke har vært i stand til å gjenkjenne den geofysiske responsen som faktisk arkeologi (se f.eks. Gustavsen et al. 2020). Dette øker også usikkerheten og dermed også den arkeologiske utsagnsverdien til tolkningene. Nettopp av denne grunn ble det også foretatt en vurdering av sikkerheten av tolkningene. Vurderingen avhenger av hvor tydelig den geofysiske responsen er, med tanke på form og kontrast, samt plasseringen i forhold til kjente observasjoner på overflaten (se fig. 3) og under tidligere undersøkelser. En endelig verifisering kan komme gjennom en kombinasjon av observasjoner fra ulike kilder, enten det er synlige strukturer over bakkenivå, påvisning ved ulike sensorer og målinger, eller informasjon fra konkrete arkeologiske påvisningsundersøkelser (Hargrave 2006).

Resultater

Kjøpstadens omfang ble i første rekke kartlagt ved måling av magnetisk susceptibilitet, mens den visuelle overflateregistreringen og georadarundersøkelsen i hovedsak rettet seg mot å kartlegge kjøpstadens struk-

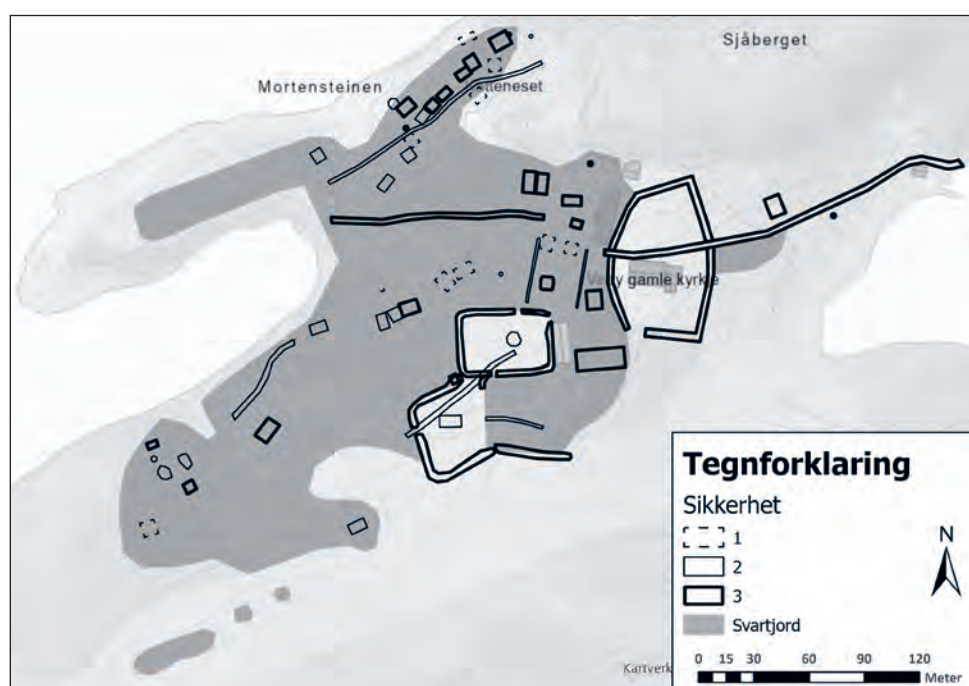
tur og var begrenset til områder med allerede kjente svartjordslag. Disse ble også sett opp mot historiske kart (fig. 8). Disse metodene viste en del sammenfall, men resulterte også i noen ulike tolkninger. Dette kan skyldes at de fanger opp ulike tidshorisonter.

Overflateregistrering

Totalt ble det registrert 64 synlige arkeologiske strukturer, fordelt på mulige, sannsynlige og sikre funn (fig. 3). Hovedkategorien bestod av ulike spor etter tufter (37 stk.), inkludert tufter etter kirker og naust. For øvrig ble det påvist brønner og dammer, kirkegårder og andre innhegninger, veifar, røyser/koksteinsrøyser, slagghauger og åkerreiner (Stamnes og Dahle 2021).

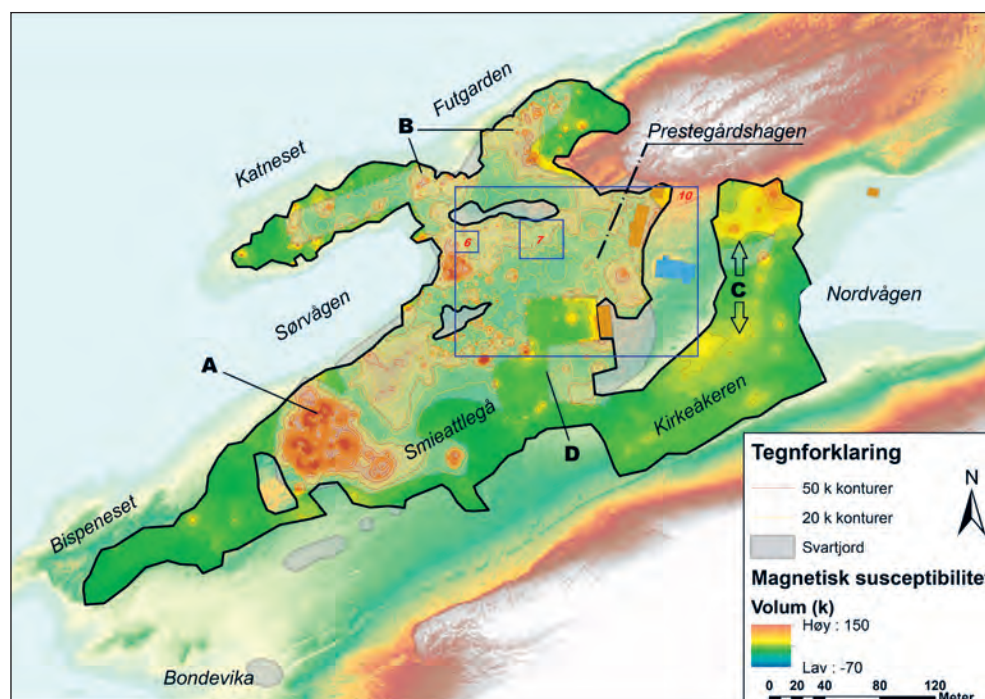
Magnetisk susceptibilitet

Dataene gir et godt inntrykk av utbredelsen av svartjordsområdet på øya, og spesielt av arealet påvirket av metallhåndverk (bokstav A, på fig. 4). Noen forhøyede verdier på jordet like østenfor (Smieattlegå) kan også være relatert til jernbearbeiding og finsmiing i eldre tid. I Sørvågen og ved Futgarden er det generelt forhøyede verdier der hvor det er kjent svartjord, med en særlig forhøyning i vågsbunnen (bokstav B, på fig. 4). Øst for kirka ned mot Nordvågen er det forhøyede verdier både nord og sør for det kartlagte svartjordslaget. En tolkning av dette avviket er at utstrekningen av laget muligens er noe større enn tidligere kjent (bokstav C, på fig. 4). Det er også klare forhøyede verdier øst for kirkegård 2, men ikke innenfor kirkegårdsområdet (bokstav D, på fig. 4).

Figur 3. Oversikt over bygninger og andre strukturer som er påvist ved visuell overflateregistrering, vurdert etter sikkerhet. Illustrasjon: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

Figur 4. Sammenligning mellom susceptibilitetsmålinger og tidligere kartlegging av utbredelsen av svartjordlaget på Veøy. Bokstav A–D henviser til områder med spesielt interessante observasjoner diskutert i teksten. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

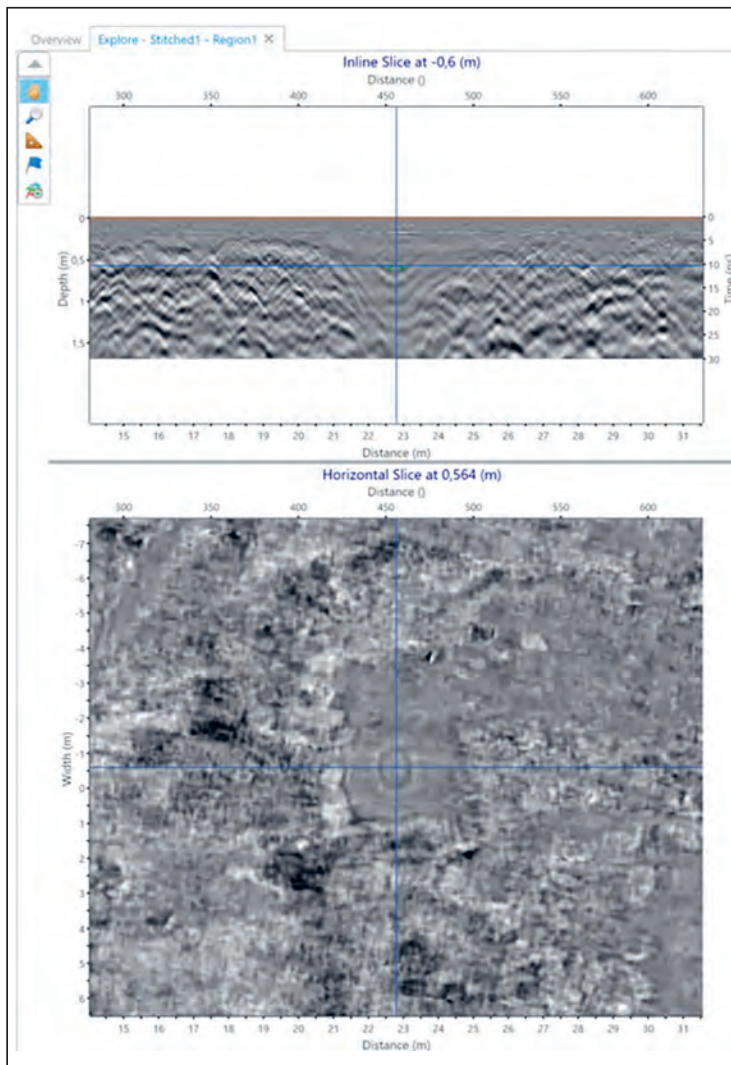
Georadar

Materialet ble studert i detalj i plan og profil, samt i form av animasjoner av refleksjoner i plan ved ulike dybder. Noen ganger er strukturer vanskelige å se ved kun én dybde, men fremstår tidligere når en studerer

det i form av animasjoner og profiler (fig. 5 og 6). Observasjonene ble deretter klassifisert i ulike kategorier (fig. 7), samt at det ble angitt hvor sikre og sannsynlige vi anslo tolkningene å være (tabell I, fig. 8).

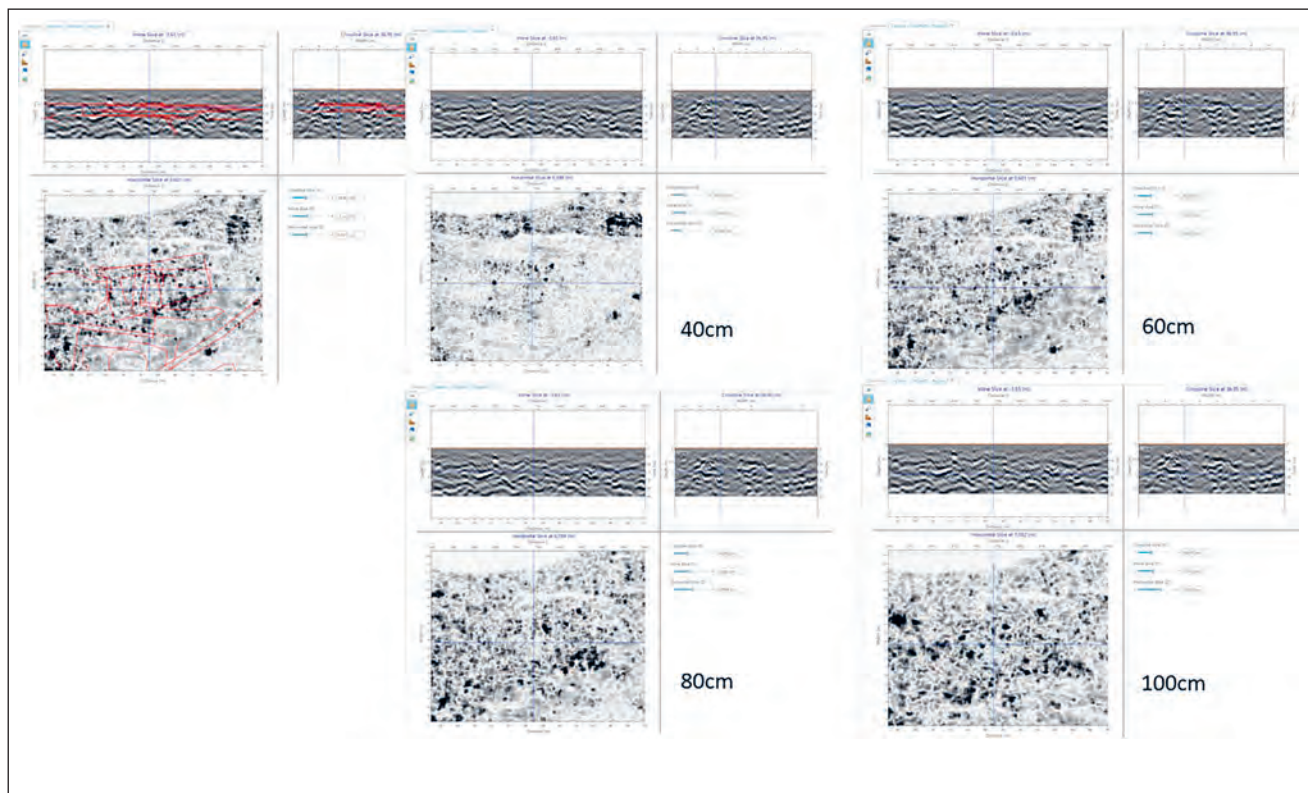
Tabell 1. Tolkingskategorier med beskrivelse anvendt ved tolkning av georadardataene.

Kategori	Beskrivelse	Antall
Mulig fundament	Kraftige refleksjoner som gjentar seg selv ved flere dybdenivå, og har lineære sider og/eller rettvinklede hjørner og danner en noenlunde firkantet eller rektangulær form.	85
Grop	Refleksjon med skrånende kanter, som representerer et kutt til omgivende lag og horisonter	15
Kirke	Rektangulært område med avvikende respons innenfor kirkegård 1.	2
Lag	Horisontale refleksjoner uten avgrensede geofysiske avvik på sidene. Disse behøver ikke være på samme dybdenivå, men kan være noe skrånende. Dette kan være avgrensede kulturlag, bunnen av strukturer uten videre geofysiske avvik, brolagte flater, lag med andre egenskaper for å holde vann (uten nødvendigvis være av arkeologisk opphav) etc.	7
Lineær	Lineære avvik, typisk forårsaket av grøfter, veifar, kabler eller rør. Ofte relativt moderne, spesielt hvis de går i veldig rette linjer.	15
Rydningrøys	En samling og konsentrasjon av hyperboliske refleksjoner, typisk forårsaket av en samling med enkeltliggende steiner.	3
Stein i overflaten	Enkeltliggende hyperboliske refleksjoner høyt oppe i radar-profilen.	12
Sti	Lineært avvik langs kjent sti eller veifar på overflaten	1
Prøvesjakt	Lineær refleksjon påvist hvor det er kjente arkeologisk prøvesjakter fra tidligere undersøkelser i området.	1

← Figur 5. Eksempel på avvik tolket som forsenkning omkring et fundament ca. 40 m øst for strandkanten i Sørvågen. Dybdeskive fra ca. 56 cm dybde. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

↓ Figur 6. Eksempel på mer kompleks respons fra en serie med geofysiske responser tolket som et bygningsfundament ca. 80 meter øst for strandkanten i Sørvågen og 30 meter vest for den øvre terrassekanten ved prestegårdshagen. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

Diskusjon – bybebyggelsens omfang, struktur og oppkomst

Vi vil starte diskusjonen med å se nærmere på hva resultatene fra undersøkelsen kan si om kjøpstadens omfang og fysiske struktur. Herunder vil vi kartlegge spor etter ulike funksjonelle soner, men også den sosiale struktureringen av det lokale landskapet – hvordan den fysiske organiseringen ikke bare avspeiler, men også *virker inn* på maktforhold og sosiale relasjoner (Lhammer 2007). Deretter vil vi diskutere om den fysiske og sosiale strukturen også kan si noe om kjøpstadens rolle og oppkomst.

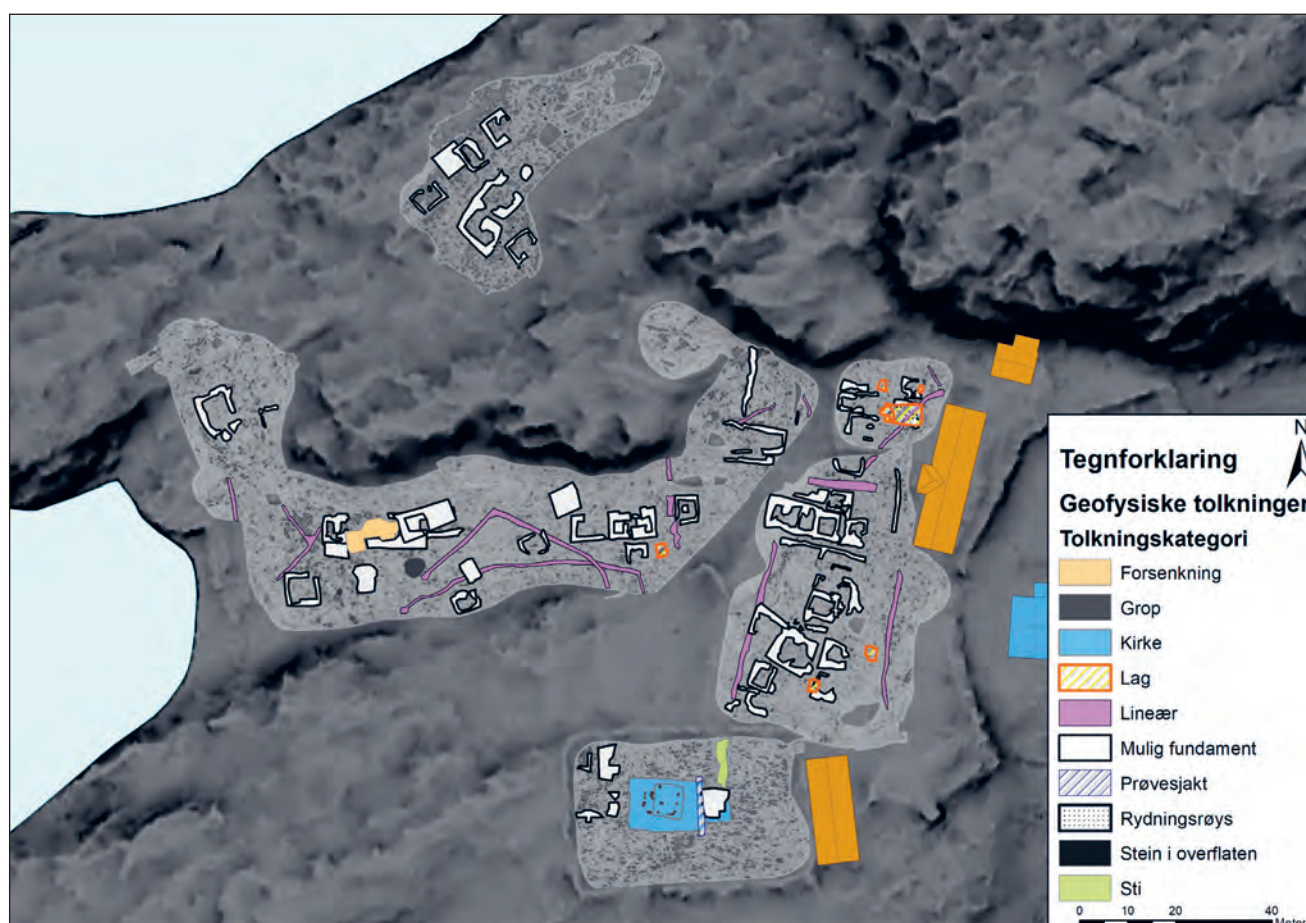
Omfang

Svartjordsområdet på Veøya ble første gang kartlagt av Asbjørn Herteig på 1950-tallet, som uttrykk for byens utbredelse (Herteig 1954:86). Kartleggingen viste en konsentrasjon omkring Sørvågen. Med mindre utvidelser ble dette svartjordsområdet også bekreftet av Brit Sollis undersøkelser tidlig på 1990-tallet, og anslått til 35 000–40 000 m² (Sulli 1996:118–119). Det er i tillegg påvist noen mindre flekker av svartjord ned

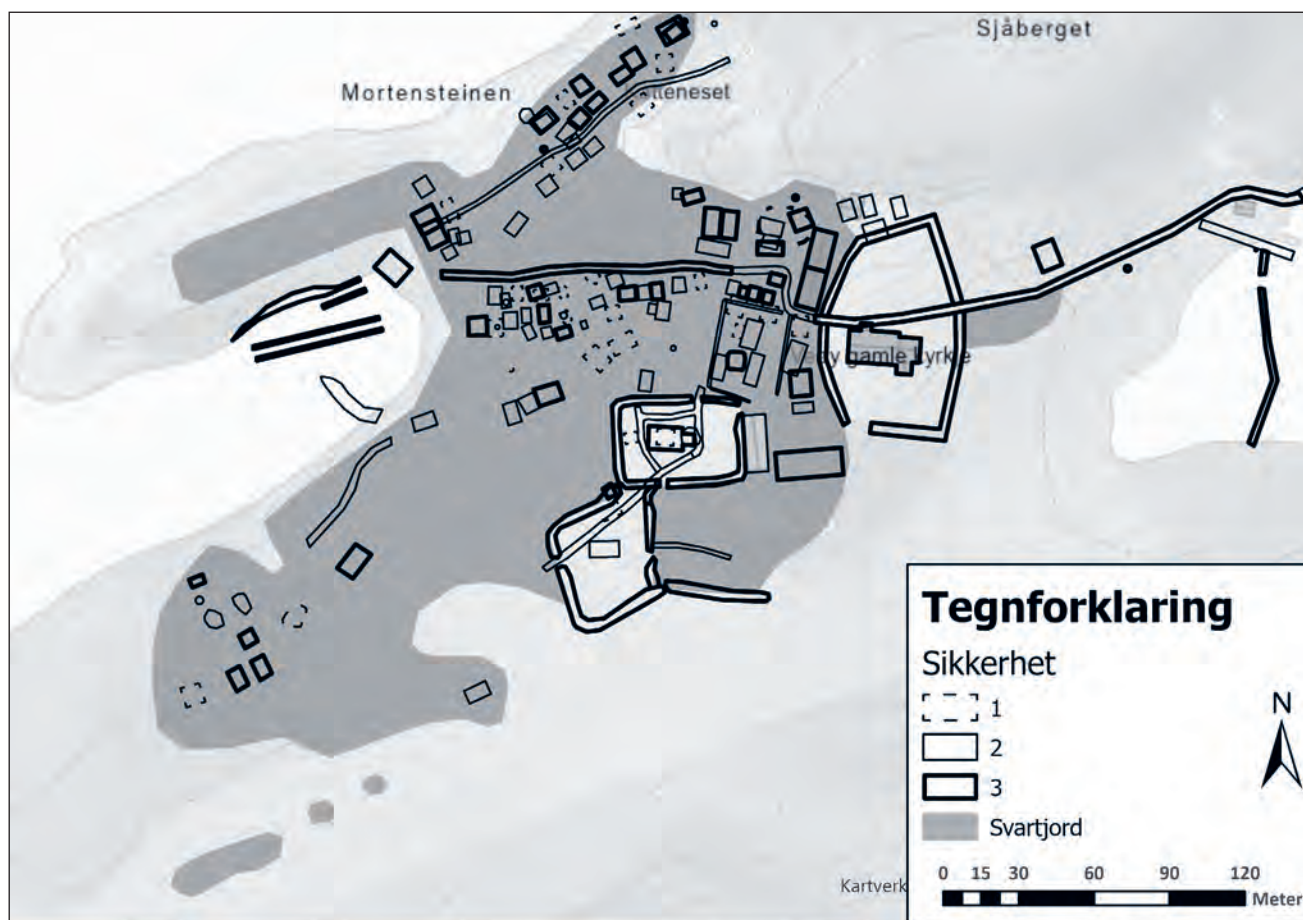
mot Bondevika under dreneringsarbeid på 1970-tallet (Eide 1978).

Nyere undersøkelser i regi av Møre og Romsdal fylkeskommune har i stor grad vært med på å bekrefte den samme utbredelsen, men undersøkelser på Katneset i 2012 viste svært skrinne avsetninger før man kom ned på berg (Bøe 2012, Ringstad 2012). Dette er imidlertid et godt sted å legge til fra sjøsida, og både stedsnavnet (av gno. *kati*, «skip») og den sentrale plasseringen gjør det likevel sannsynlig at Katneset bør sees som en del av kjøpstadsområdet (Herteig 1954:76). Undersøkelser i 2016 ga også supplerende informasjon om den relative dybden på svartjorda i ulike deler av området. Særlig i området mellom Prestegårdshagen og Sørvågen ble det påvist tykke (> 1 m) kulturlag (Dahle 2016).

Våre undersøkelser av magnetisk susceptibilitet gir i stor grad uttrykk for samme utbredelse som tidligere undersøkelser, men det er også påvist høye verdier øst for dagens kirke og i overkant av veien ned mot Nordvågen (bokstav C, på fig. 4). Her er det ikke tidligere påvist svartjord. Det er mulig dette skyldes aktiviteter i nyere tid, men det kan også være at utbredelsen av

Figur 7. Tolkninger av observasjonene i georadardataene. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

Figur 8. Oversikt over alle kjente strukturer (historiske, arkeologiske og geofysiske), vurdert etter hvor sikre tolkningene er. Illustrasjon: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

kjøpstadsområdet burde utvides i denne retningen. Avgrensningen mot Bispeneset og sumpområdene i sør fremstår derimot som klar, og er i tråd med tidligere kartlegginger.

Særlig forhøyede verdier av magnetisk susceptibilitet er påvist i smieområdet og i havneområdet i Sørvågen. Sporene etter metallbearbeiding dekker ca. 5100 m², altså ca. 12,5 % av det kjente svartjordsområdet. Det er også noen forhøyede verdier i Prestegårdshagen. På kirkegårdene, hvor det ikke er påvist svartjord, er imidlertid verdiene lave – i tråd med tidligere undersøkelser (Solli og Stamnes 2013). Vi ser også reduserte verdier langs høydetrage, men det er likevel noen mindre konsentrasjoner, gjerne omkring registrerte tufter. En del av disse kan trolig representere husavfall og utkastsoner fra bygninger. Verdiene avtar mot de mer myrlendte områdene i sør.

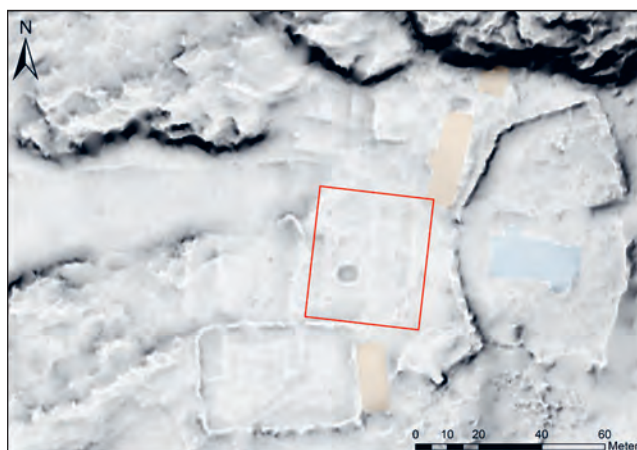
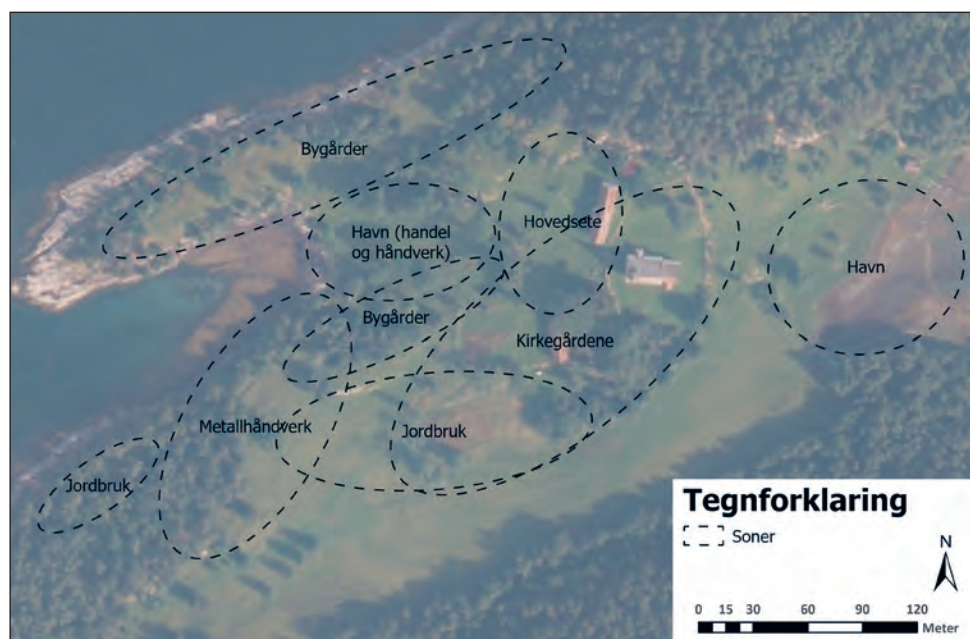
Overflateregistreringen og undersøkelsene med georadar er med på å supplere bildet av byens omfang og konsentrasjon, selv om disse undersøkelsene i stor grad var begrenset til det svartjordsområdet som var kjent fra før. Selv om mange av tuftene er usikre, må det

samlede bildet regnes som et minimum av strukturer (fig. 8). Det er også flere generasjoner med bygningsmasse på samme sted, slik også tidligere undersøkelser har vist (Solli 1996:121–129). Det er utfordrende å vite hvilke bygninger som er samtidige, og hvilke som tilhører eldre faser av Veøys bebyggelseshistorie. Solli sine undersøkelser og dateringer tyder likevel på at det meste av svartjordsområdet alt var bebygd i løpet av tidlig middelalder (Solli 1996:129). Bebyggelsen kan ha blitt gradvis tettere og av mer varig karakter (se også Herteig 1975:36, Helle og Nedkvitne 1982:227), men det er grunn til å tro at Veøy i høymiddelalderen nærmet seg sin maksimale utbredelse. Både landskapet i seg selv – og kanskje også tilgangen på drikkevann og dyrkbar jord – kan ha vært begrensende faktorer. Man kan derfor sette spørsmålstegn ved om Veøy ville ha hatt potensial til videre ekspansjon – uavhengig av nedgangstidene i senmiddelalderen.

Fysisk og sosial struktur

Et annet spørsmål er om det er mulig å skille ut soner med ulike funksjoner i kjøpstaden, både ut fra våre og

Figur 9. Tolkning av sannsynlige aktivitetssoner innenfor bebyggelsesområdet på Veøya. Illustrasjon: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

Figur 10. LiDAR-data visualisert gjennom Relief Visualization Toolbox (RVT). Det mulig innhegnede området i Prestegårdshagen er markert. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

tidligere undersøkelser, og hvordan disse forholder seg til landskapet. Er det også mulig å se sosiale forskjeller i og mellom ulike landskapsrom, og i hvilken grad kan bebyggelse, infrastruktur og landskap ha spilt en aktiv rolle i den sosiale struktureringen av byrommet?

Området med kirker og kirkegårder har lenge vært kjent (Bendixen 1879, Solli 1996, Solli og Stamnes 2013). I tillegg til dagens steinkirke og kirkegården omkring denne, ligger også de to andre kirkegårdene konsentrert i de sørøstre og høyereliggende delene av kjøpstradsområdet (Brendalsmo 2008:52–53). Kirkegård 1 ligger ifølge Solli (2008b:24) på «den beste tomte i byen», med god oversikt over hele svartjordområdet (fig. 9). Her er det flere generasjoner med

kirkebygg (Stamnes og Solli 2013), og det er også her vi har de tidligste gravene (Solli 1996:152).

I Prestegårdshagen – mellom kirkegård 1 og dagens kirkegård – er det også registrert en mulig innhegning, i form av to lineære strukturer som går omtrent fra nord mot sør. Disse ble påvist ved bruk av georadar, men strukturene synes å ligge høyt i grunnen og er også delvis synlige på overflaten og kan fremheves ved mer avansert visualisering av LiDAR-data (RVT, fig. 10). I tradisjonen har dette området både blitt knyttet til fylkestinget og den omtalte kongsgården på Veøya (Berg 1957:84, Solli 1996:75).

Innhegningen kan teoretisk sett representere en hittil ukjent kirkegård, men det er ingen klare spor etter graver i det geofysiske materialet, slik vi ser på kirkegård 1. Prestegårdshagen skiller seg også ut ved å ha til dels svært tykke svartjordlag, i alle fall lengst nord (Dahle 2016), mens svartjorda som nevnt er fraværende på kirkegårdene. Georadarundersøkelsene viser dessuten flere generasjoner med bygninger, og et langt mer komplekst bilde enn på de to kirkegårdene (fig. 11).

Det tydeligste og mest interessante bygningsfundamentet ligger langs den nordre delen av den mulige innhegningen, og er tydelig på om lag 40 cm dybde (fig. 11). Bygningen ser ut til å være over 20 meter lang, og er tilsynelatende inndelt i fire rom. På denne dybden er de lineære strukturene mest synlige som mørkere partier, sannsynligvis refleksjoner etter mye stein. Vi ser også tydelig konturene av en bygning midt inne på det innhegnede området, og en veldig sterk lineær refleksjon like sør for denne. Begge er orientert

Figur 11. Den store bygningen (midt i bildet), samt det innhegnede området sør for denne. Dybdeskive fra om lag 40 cm, samt refleksjoner på ulike dybder. Illustrasjon: Arne A. Stamnes, NTNU Vitenskapsmuseet.

tilnærmet parallelt med den store bygningen i nord (fig. 11).

Den store bygningen ligger ikke bare vinkelrett på de to lineære strukturene mot sør, men også i forhold til den stående hovedbygningen mot øst. Det er fristende å tenke seg at denne bygningen – som ligger på det høyeste punktet mellom Nord- og Sørvågen – kan stå på murene til en eldre middelalderbygning, og at disse to bygningene sammen har skapt et bygårdsrom. Veien opp fra Sørvågen synes å ende rett ved denne store bygningen og i det mulige bygårdsrommet (fig. 8). Kan vi her være på spor etter 1300-tallets kongsgård? Og kan de lineære strukturene være rester etter en form for befestning, slik vi også ser spor etter i andre middelalderbyer (f.eks. Fischer 1950:59–60, Helle og Nedkvitne 1982:240–245)?

Det er vanskelig å konkludere uten å foreta arkeologiske undersøkelser, men plasseringen synes å være gunstig i et landskapsperspektiv – på det høyeste punktet og midt mellom alle kirkegårdene. Den lineære strukturen som vender mot Sørvågen, ligger også på en naturlig terressekant, noe som ville ha gitt en eventuell befestning ekstra effekt – både forsvarsmessig og rent visuelt. En eventuell kongsgård her ville åpenbart ha dominert landskapsrommet, ikke bare mot Sørvågen, men til dels også mot Nordvågen. Med mindre skog enn i dag ville den også ha hatt en ikke ubetydelig fjernvirkning mot innseilingen fra Karlsøyfjorden og leia lenger ute.

De historiske kildene nevner flere andre bygårder på Veøya. Flere av disse har blitt knyttet til viktige aristokratiske slekter i høymiddelalderen, som Giske-/

Figur 12. Synlige spor etter tufter i vegetasjonen på nordsida av øya. Fugtungen ligger helt i enden av dette området, i overkant av bildet. De synlige tuftene er alle nesten like store, typisk 4–6 m brede og 7–9 m lange. Illustrasjon: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

Bjarkøyætta, Teisteætta og Sudrheimsætta (Solli 2008a:25–26). En tilnærming for å studere sosiale strukturer er å skille ut større og potensielt mer monumentale bygninger. Dette er likevel utfordrende, både ut fra bevaringsgraden i seg selv og fra usikkerheten knyttet til georadartolkningene. Videre er det usikkert hvorvidt sporene i bakken også reflekterer monumentalitet over bakkenivå, og om størrelse nødvendigvis sier noe om sosial status. Vi vet at disse trebygningene kunne ha loft (DN XXI 87), og utkragede overetasjer kan ha gitt et mer monumentalt uttrykk enn sporene i bakken tilsier. Flere av bygningene ligger på rekke, og det er også utfordrende å skille mellom hva som er ulike og sammenbygde hus, og hva som er større bygninger med flere rom. Ut fra overflatekartleggingen og påviste mulige fundament med georadaren kan det likevel synes som om de mest markerte og største bygningene har vært konsentrert til det høyereliggende området i Sørvågen, nærmest kirkegårdene og den mulige kongsgården. Det er ikke usannsynlig at man her har hatt bygårder knyttet til aristokrater og de mest fremtredende ættene.

Det er også verdt å nevne et annet bygg, nemlig Futgarden. Dette er kjent som den mest synlige og monumentale tuften på nordsida av øya, lengst nordøst i dette området (fig. 12). Det er ikke kjent at det har vært futer på Veøya. Flere har knyttet gården til Arne Blyfod, som nevnes i flere middelalderkilder (Herteig 1954:76, Berg 1958:9), men Solli (1996:120–121) foreslår også andre tolkninger. Ut fra undersøkelsene sine konkluderer hun med at bygningen har vært en tømmerbygning, og at det godt kan ha vært et kombinert bolig- og lagerhus. Koksteinen kan tyde på boligfunksjoner, men nærheten til gode laste- og losseforhold gjør også en lagerfunksjon plausibel.

Selv om fogde- eller futeembetet først introduseres mot slutten av middelalderen, sannsynligvis etter at kjøpstaden legges øde, er det ikke sikkert at en slik tolkning kan utelukkes. Vi vet fra skriftlige kilder at Veøy hadde en sentral rolle som oppbevaringsenter, og at sysselmannen – futens forgjenger – satt på Veøya (NKS IV:200). Skillet mellom sysselmann og fut er uklart (Imsen 1991:50). Futgarden blir også omtalt som *Foged-gaarden* i åbotsforretninger fra 1837 (Austigard 1991:116). Tuftens størrelse, monumentalitet og sentrale beliggenhet ved fjorden, samt dens beliggenhet i enden av veifaret fra Sørvågen, kan tale for en viktig og sentral funksjon.

Områdene på nordsida fremstår ellers som et sannsynlig område for bygårder, muligens løst orientert på 2–3 rekker (fig. 8 og 12). Vi har ikke så overbevisende

grunnlag for å si noe mer om bygningenes funksjon. Skriftlige kilder viser at det var flere hustyper knyttet til samme bygård (DN X 800, Langnes 2024), og det kan også ha vært flere funksjoner i samme bygning.

Både langs nordsida og i Sørvågen er det generelt høye verdier for magnetisk susceptibilitet. En særlig konsentrasjon ser vi ved havna i Sørvågen. Dette kan være spor etter avfall, men det kan også være knyttet til en eller annen form for produksjon (se også Dahle, Nordland og Jouttijärvi 2024). Flere groper i det geofysiske materialet kan understøtte tilstedeværelsen av ulike former for håndverk (fig. 5). Det er imidlertid vanskelig å skille mellom boliger og verksteder, og dette skillet kan også være flytende.

Sørvågen har trolig vært det viktigste havneområdet. Dette støttes ikke bare av den tidlige datering, svartjords utbredelse og bebyggelsens orientering, men også av enkelte funn av kleber og middelalderkeramikk på sjøbunnen. Det er likevel gjort få marinarkeologiske funn. Dette kan skyldes lokale vind- og bølgef forhold, men også at handelen har vært av moderat karakter (Elvestad og Mehler 2014:158). Både i Nordvågen og Sørvågen er det funnet spor etter oppmuringer som er tolket som mulige seilsperringer eller bølgebrytere, og senest i høymiddelalderen var begge havnene i bruk (NKS 3:200, Solli 2008a, Elvestad og Mehler 2014).

Den sonen som med størst tydelighet kan skilles ut, er smieområdet eller sonen for metallhåndverk (fig. 9), med sine svært høye verdier for magnetisk susceptibilitet. Omfanget av denne produksjonen vitner om jernets viktige betydning på Veøya (Dahle, Nordland og Jouttijärvi 2024). Det er også sannsynlig at områdene omkring Smieattlegå, i utkanten av byen, ble benyttet til ulike former for varmekrevende produksjon. Muligens kan det også ha vært lagret kull fra Sørøya her. Like inntil kirkegård 2 er det også påvist spor etter finsmiing (Solli 1996). Smia lå også i dette området i senere tid.

Den siste sonen er knyttet til skipsnaustene i Bondevika. Disse har blitt knyttet til leidangen, og basert på funn av hoggflis og spon er det foreslått at det ble bygd skip her (Parelius 1960, Solli 1996:114). Selv om Bondevika ligger utenfor det egentlige svartjordsområdet, skal det ha blitt funnet svartjord i områdene bak naustene (Eide 1978). Ifølge tradisjonen skal det ha stått en bondekirke her, og dette skal ha vært havna for de lokale bøndene (Schøning [1778] 1979:151).

En annen hypotese er at navnet Bondevika er avledet av områdene like øst for svartjordsområdet, i sørhellingen ned mot sumpområdene mellom Nordvågen og Bondevika. Forleddet kan komme av at dette fungerte

som byens viktigste jordbruksområde. Her har vi i nyere tid hatt navn som Kirkeåkeren og Smiattlegå, og det er spor etter åkerreiner som kan støtte en slik tolkning. Før etableringen av steinkirka og kirkegård 2 kan åkerarealet ha vært større. Vi vet fra andre byer at man gjerne kunne ha teigdelte åkre ganske nært inn til bykjernen (Cadamarteri 2024). Det er også påvist gamle dyrkingsflater utover mot Bispneset, vest for smieområdet.

Det er ikke kjent om det har vært noen bymur eller annen form for markering av kjøpstadsområdet på Veøya. Det kan henge sammen med størrelsen på kjøpstaden, men også at kjøpstaden på Nordøya har vært naturlig avgrenset fra naturens side – med fjorden på tre sider, og det gamle sumpområdet i sør. Området ble ikke omfattet av georadarundersøkelsene, men det er likevel sannsynlig at det kan ha vært enkle gjerder omkring åkerarealene mot sør – mot beiteområdene og takmarka på Sørøya.

Byens oppkomst og rolle i sen vikingtid og tidlig middelalder

Veøy blir i høymiddelalderen omtalt som by og en liten kjøpstad i skriftlige kilder (NKS 2:334, NGL III 121, NGL III 222). Som vi har sett, har det vært mulig å skille ut ulike soner og funksjoner i ulike deler av svartjordsområdet. De visuelle og geofysiske undersøkelsene gir oss best innblikk i de senere delene av middelalderens urbane bebyggelse, men kan de også være med på å kaste lys over kjøpstadens oppkomst og rolle i sen vikingtid og tidlig middelalder? Kan utbredelse, fysisk struktur og romlig organisering og strukturering av landskapet *i seg selv* bidra til ny innsikt i den tidlige urbaniseringsprosessen?

Det er generelt svært utfordrende å kartlegge endringer over tid i kulturlag ut fra det geofysiske materialet. Dette skyldes både at det er liten kontrast mellom lagene, og at mange bygninger er påbygd, sammenbygd eller revet – og helt eller delvis erstattet av nye bygninger. Dybden og fuktigheten i kulturlagene er også viktige faktorer. Det siste er gunstig med tanke på bevaring av treverk og annet organisk materiale, men fuktigheten bidrar samtidig til å absorbere store deler av de geofysiske signalene. Treverk er heller ikke så lett å skille ut fra den relativt fuktige og fete svartjorda.

En av de tingene vi hadde forhåpninger om, var å finne tydeligere strukturer i bunnen av svartjordslagene eller nedgravd i den sterile grunnen under. Dette gjaldt

særlig med tanke på å finne geofysiske spor etter gravminner, kokegroper og nedgravde stolpehull fra mer typiske langhus. Det ble imidlertid ikke påvist noen spor som med sikkerhet kunne føres tilbake til en agrar jernalderbebyggelse fra tiden før kjøpstaden ble etablert.

Som Brendalsmo (2008:53) har lagt vekt på, er det noen tidlige dateringer i Sørvågen. Dette gjelder en mulig hustuft (Solli 1996:131) som er datert til så tidlig som 659–827.¹ Som nevnt kan dette muligens tas til inntekt for strandstedsmodellen, eller en form for tidlig aktivitet forut for rikssamlingen. Svartjordslagets og bebyggelsens utbredelse antyder også at det er omkring denne vågen byen vokser frem. Ut fra vår kartlegging ser vi også hvordan ulike veifar stråler ut fra dette området, mot Futgarden, Prestegårdshagen og smieområdet. Et annet argument for en mer organisk fremvekst er at vi ikke finner noen spor etter parsellering eller klar planmessig organisering. Selv om bybebyggelsen synes å være organisert langs noen sentrale akser, synes den å ha en relativt selvgrodd karakter (se også Herteig 1975:36).

Samtidig har vi også relativt komplekse spor fra det vi mener kan være spor etter en kongsgård i Prestegårdshagen, nær fylkeskirka og dagens bebyggelse. Både innhegningen og den store bygningen ville ha ruvet godt over Sørvågen. Som nevnt er dette strukturer som sannsynligvis bør knyttes til høymiddelalderens bybebyggelse, men det finnes også flere strukturer lenger nede i jordmassene. Kan det være kontinuitet i bruken av dette området og i struktureringen av bylandskapet helt tilbake til byens oppkomst?

Dessverre foreligger det ingen dateringer fra Prestegårdshagen som gjør det mulig å sammenligne med dateringene i Sørvågen. Både tykkelsen i kulturlagene og kompleksiteten i georadarmaterialet kan imidlertid antyde at området har stor tidsdybde. Det er også interessant å se på forskjellene i det geofysiske materialet mellom Prestegårdshagen og kirkegård 1, hvor det ikke er funnet svartjord, og hvor den eldste graven er datert til perioden mellom 774 og 975 (1 sigma)². Den eldste direkte datering av menneskebein har større feilmargin, men går sannsynligvis også tilbake til vikingtid, 708–1040³ (Solli 1996:152, Nordeide 2011:143–144).

Vi mener det godt kan diskuteres om kirkegården ble lagt på «den beste tomte i by'n» (Solli 2008b:24). Dersom vi legger til grunn at de eldste aktivitetene

1 1280±80, *betula/populus*, Beta 56491, 1 sigma, Intcal 20.

2 1180±70 BP, *betula/populus* bark, Beta 56479, 1 sigma, IntCal 20.

3 1110±150 BP, *homo sapiens*, T-10411, 1 sigma, IntCal 20.

Figur 13. Hvor lå den beste tomta i by'n? Sørvågen med Williamsborg og Peterskirka i bakgrunnen, med kirkegård 1 til høyre, foran låvebygningen. Foto: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

primært var lokalisert til Sørvågen – og at områdene sør for kirkegård 1 primært var jordbruksland – er det rimelig å anta at eventuell monumental arkitektur henvendte seg mot dette landskapsrommet. I et slikt perspektiv ville nok Prestegårdshagen sannsynligvis være den beste tomta, på samme måte som dagens hovedbygning er det (fig. 13). Denne bygningen ligger på det høyeste punktet mellom Nord- og Sørvågen, med breidsida ruvende til begge sider. I stedet for å karakterisere kirketomta som den beste tomta i byen vil vi snarere stille spørsmål ved hvorfor den første kirka *ikke* ble lagt på den beste tomta. Svaret kan være at Prestegårdshagen allerede var opptatt – til et minst like viktig formål.

Ut fra dateringene til Solli (1996) er det fra midten av 900-tallet at det virkelig skjer store endringer på Veøya. I tillegg til kirka ser det ut til at smedvirksomheten og naustene i Bondevika blir etablert på et tidlig tidspunkt (Solli 1996, Stamnes og Dahle 2021, Solli 2024). Alt dette er med på å understreke stedets viktige maktpolitiske rolle, muligens også knyttet til den tidlige leidansordningen og den militære funksjonen. På bakgrunn av dette mener vi at det er sannsynlig at Veøya kan ha blitt etablert som en kongsgård på et tidlig tidspunkt, i en periode hvor man hadde et ambulerende rikskongedømme, og at det dermed kan ha vært en viss kontinuitet frem til den kongsgården vi kjenner fra 1300-tallet.

Vi vet at kongsgårdene i større grad ble flyttet inn til byene i høymiddelalderen, men det kan også ha vært motsatt – at små kjøpsteder vokste frem omkring kongsgårder og etablerte maktpolitiske sentra. Slik sett behøver det ikke være noen motsetning mellom dette og stedets tilsynelatende selvgrodd karakter (se også Herteig 1975:36). At kongemaktens inngripen hadde en avgjørende betydning, betyr ikke nødvendigvis at kongene *grunnla* byen og spilte en aktiv rolle i byplanleggingen. Likhetene i de tidlige byenes fysiske struktur, som Storm (1899:436) la særlig vekt på, kan snarere være resultatet av prosesser som skjedde på et senere tidspunkt og fremfor alt i høymiddelalderen. En slik reorganisering synes ikke å ha skjedd på Veøya. Mangelen på regulering – og de begrensede mulighetene til å ekspandere – kan kanskje også ha vært en kime til kjøpstadens undergang.

Selv om det er tendenser til tidlig aktivitet i Sørvågen – som kan være eldre enn en eventuell kongsgård – virker den raske veksten på Veøya med andre ord lite sannsynlig *med mindre* området spilte en viktig maktpolitisk rolle (se også Solli 1996). Det er få sikre spor etter handel og varebytte på Veøya fra vikingtid og tidlig middelalder. Øya ligger sentralt i forhold til de omkringliggende jordbruksbygdene rundt Romsdalsfjorden, men omlandet fremstår i stor grad som en relativt homogen masse. Det kan riktignok være ulike vektlegging av jordbruk og husdyrhold versus fisk og

maritime ressurser, men de fleste gårdene i omlandet til Veøy hadde stort sett god tilgang på de samme ressursene. Dette kan sees i motsetning til steder som Romsdalen og Sunndalen lenger inne på Nordvestlandet, som i større grad kan ha vært naturlige knutepunkt mellom fjord og fjell, og som kan ha gitt grobunn for mer eller mindre selvgrodde markedsplasser.

Vi mener derfor at det er sannsynlig at Veøy fungerte som et administrasjons- og oppbevaringsenter for

Konklusjon

De nye arkeologiske og geofysiske undersøkelser har bidratt til ny kunnskap om den gamle kjøpstaden på Veøya, både med hensyn til bebyggelsens omfang og struktur. Målinger av magnetisk susceptibilitet støtter i stor grad opp under den hittil kjente utbredelsen. Vi har påvist en mulig utvidelse mot Nordvågen, men det er i og omkring Sørvågen man finner de høyeste verdiene.

Ved å kombinere visuelle overflaterregistreringer og georadarundersøkelser – og å studere de materielle levningenes forhold til landskapet – har vi sannsynliggjort hvordan ulike områder kan ha hatt ulike funksjoner. Vi har også vist hvordan makt og sosiale relasjoner kan ha materialisert seg gjennom det som synes å være mer monumentale bygninger, innhegninger, veiakser, og hvordan også landskapet spiller en aktiv rolle i struktureringen av byrommet.

Ut fra grunnforholdene og undersøkelsens karakter er det vanskelig å få en fullstendig oversikt over bebyggelsen i plan. Resultatene bygger på en kombinasjon av tolkninger fra inngrepsfrie, geofysiske data, hvor

omlandet, snarere enn et knutepunkt for handel etter mer markedsøkonomiske prinsipper (Solli 1996:206). Følgelig er det etter vår oppfatning lettere å se for seg at vareflyten til Veøy skjedde gjennom former for tributter og redistribusjon, enn at bøndene omkring samlet seg for å bytte varer. På sikt kan imidlertid en slik vareflyt og videre import og eksport, samt byveksten i seg selv, ha gitt grunnlag for handel og varebytte – også av mer markedsøkonomisk karakter (se Dahle og Hill 2024).

det ikke alltid er sikre og verifiserte tolkninger. Noen observasjoner er tydelige, andre ikke. Derfor har vi også presentert våre tolkninger med ulik grad av sikkerhet. Enda vanskeligere er det å få oversikt over utviklingen over tid. Sett sammen med skriftlige kilder og tidligere undersøkelser mener vi likevel at de nye undersøkelsene også kan bidra i diskusjonen om kjøpstadens oppkomst og utvikling og hvilken rolle kjøpstaden kan ha hatt i sen vikingtid og tidlig middelalder.

Undersøkelsen peker mot at den urbane bebyggelsen i hovedsak var konsentrert langs to akser, rundt Sørvågen og langs nordsida, men vi ser ingen tegn til parsellering eller noen planmessig struktur. Dette kan tas til inntekt for en mer selvgrodd utvikling, uten at dette nødvendigvis støtter opp under strandstedsteorien. Selv om det finnes noen tidlige dateringer, er det særlig på 900- og 1000-tallet at kjøpstaden vokser frem – med tidlige kirker, store leidangnaust og en intensiv jernfremstilling. Dermed kan vi også se for oss en mer selvgrodd fremvekst av en mer urban karakter, omkring et nylig etablert maktsete – muligens en kongsgård?

LITTERATUR

- Austigard, B. 1991. Prestegårdshusa på Veøya. I: B. Rønnestad (red.) *Veøya. Romsdalsmuseet Årbok 1991*. Molde, s. 95–118.
- Bendixen, B. 1879. Fornlevninger i Nordmøre og Romsdal. *Foreningen til Norske Fortidsmindersmerkers bevaring. Aarsberetning for 1878*. Kristiania: C.C. Werner & co. boktrykkeri, s. 63–160.
- Berg, H.K. 1957. *Veøy. Romsdal Sogelag Årsskrift 1957*, s. 81–85.
- Berg, H.K. 1958. *Veøy. Romsdal Sogelag Årsskrift 1958*, s. 9–19.
- Brendalmo, J. 2008. Kirkene i Romsdal i middelalderen. En diskusjon om funksjon og status. I: J. Sanden (red.) *Veøy kirke. Romsdalsmuseets årbok 2008*. Molde, s. 30–67.
- Bugge, A. 1916. Anlægget av kjøpsteder i Norge. *Historisk tidsskrift* 5, s. 143–149.
- Bull, E. 1918. Om oprindelsen til Oslo og de andre gamle norske byene. *St. Hallvard* 4, s. 65–80.
- Bøe, B.L. 2012. *Veøy*. Upublisert registreringsrapport, Møre og Romsdal fylkeskommune.
- Cadamarteri, J.P. 2024. Den middelalderske dyrkingen på Veøya. Etablering, organisering og utbytte fra den bynære åkerdriften ca. 900–1400 e.Kr. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelalderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 86–99.
- Clark, A. 1996. *Seeing Beneath the Soil. Prospecting Methods in Archaeology*. London: B.T. Batsford Ltd.

- Conyers, L.B. 2013. *Ground-penetrating radar for archaeology* (3rd Edition). Plymouth: AltaMira Press.
- Dahle, K. 2016. *Nettinggjerd – Veøya*. Upublisert registreringsrapport, Møre og Romsdal fylkeskommune. Tilgjengelig fra: <http://arkeologi.mrfylke.no/Registreringer/Rapport%20-%20Nettinggjerd,%20Veoy.pdf> [Besøkt 20. desember 2022].
- Dahle, K. og D. Hill. 2024. Smjør – fra buðdeigja til byjar-monnum. Urbanisering og utmarksekspansjon i vikingtid og middelalder. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelalderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 150–166.
- Dahle, K., O.F. Nordland og A. Jouttijärvi. Malm og jern – fra myr til marked. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelalderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 168–186.
- Dalan, R.A. 2008. A review of the Role of Magnetic Susceptibility in Archaeogeophysical Studies in the USA: Recent Developments and Prospects. *Archaeological Prospection*, 13, s. 1–31. Tilgjengelig fra: <http://dx.doi.org/10.1002/arp.323> [Besøkt 20. desember 2022]
- Dearing, J. 1999. *Environmental magnetic susceptibility: Using the Bartington MS2 system*. Kenilworth: Chi Publishing.
- DN = Diplomatarium Norvegicum I-XXI (utg. ved C.C.A. Lange m.fl). Christiania/Oslo 1849–1976. Chi Publishing. Tilgjengelig fra: https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html [Besøkt 20. desember 2022]
- Eide, O.-E. 1978. *Rapport etter undersøkelse – Dreneringsarbeid på Veøya*. Upublisert registreringsrapport, Møre og Romsdal fylkeskommunes arkiv.
- Elvestad, E. og N. Mehler 2014. Få funn, men brede perspektiver – Nye maritimarknologiske undersøkelser på Veøy. *Romsdalsmuseet årbok 2014*. Molde, s. 152–165.
- Fischer, G. 1950. *Oslo under Eikaberg. 1050 – 1624 – 1950*. Oslo: Aschehoug.
- Gaffney, C., og Gater, J. 2003. *Revealing The Buried Past*. Stroud: Tempus.
- Goodman, D. og S. Piro 2013. *GPR Remote Sensing in Archaeology*, Vol. 9. Berlin Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Gustavsen, L., A.A. Stamnes, S.E. Fretheim, L.E. Gjerpe og E. Nau 2020. The Effectiveness of Large-Scale, High-Resolution Ground-Penetrating Radar Surveys and Trial Trenching for Archaeological Site Evaluations—A Comparative Study from Two Sites in Norway. *Remote Sensing* 12(9), 1408. Tilgjengelig fra: <https://www.mdpi.com/2072-4292/12/9/1408>
- Hargrave, M.L. 2006. Ground Truthing the Results of Geophysical Surveys. I: J. K. Johnson (red.) *Remote Sensing in Archaeology: An Explicitly North American Perspective*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, s. 269–304.
- Helle, K. og A. Nedkvitne 1982. Sentrumsdannelser og byutvikling i norsk middelalder. I: G.A. Blom (red.) *Urbaniseringsprosessen i Norden, Del 1; Middelaldersteder*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, s. 37–134.
- Herteig, A. 1954. Omkring kaupangen på Veøy i Romsdal. *Viking* 18, s. 69–88.
- Herteig, A. 1969. *Kongers havn og handels sete*. Oslo: Aschehoug.
- Herteig, A. 1974. Borgund in Sunnmøre. I: A. Herteig, H.-E. Liden og C. Blindheim (red.) *Archaeological contributions to the early history of urban communities in Norway*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, s. 23–48.
- Imsen, S. 1990. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 1 Middelalderen*. Trondheim: Tapir forlag.
- Koht, H. 1919. Upphøve til dei gamle norske byane. *St. Hallvard* 4. Kristiania.
- Kokalj, Ž. og M. Somrak 2019. Why Not a Single Image? Combining Visualizations to Facilitate Fieldwork and On-Screen Mapping. *Remote Sensing* 11(7), s. 747.
- Lihammer, A. 2007. *Bortom riksbildningen: människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Series in Historical Archaeology 7. Lund: Almqvist & Wiksell International.
- Langnes, M. 2024. Ad fontes! Bygninger og busetnad på Veøya i skriftlege kjelder frå mellomalderen og tidleg nytid. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelalderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 52–66.
- Munch, P.A. 1849. *Historisk-Geografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Norgesveldi) i Middelalderen*. Moss – Christiania – København.
- Nicolaysen, N. 1862–1866. Norske Fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fornlevninger ældre enn Reformationen og henførte til hver sit Sted. Kristiania.
- NGL = Norges Gamle Love indtil 1387, vol.1 (utg. ved R. Keyser og P.A. Munch 1848). Kristiania: Chr. Grøndahl & Son.
- NKS = Hødnebo, F. og H. Magerøy (red.) 1979. *Norges kongesagaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Nordeide, S.W. 2011. *The Viking Age as a Period of Religious Transformation. The Christianization of Norway from AD 5690 to 1150/1200*. Turnhout: Brepols.
- Parelius, N. 1960. Befaring på Veøy. *Romsdal Sogelag Årsskrift*. Molde, s. 56–59.
- Ringstad, B. 2012. Notat/brev om synfaring på Veøya, Møre og Romsdal fylkeskommunes Arkiv.
- Ringstad, B. 2024. Bakgrunn for opphavet til Veøya som kjøpsted. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelelderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 100–116.
- Risbøl, O., D. Langhammer, E.S. Mauritsen og O. Seitsonen 2020. Employment, Utilization, and Development of Airborne Laser Scanning in Fenno-Scandinavian Archaeology — a Review. *Remote Sensing* 12 (9).
- Schneidhofer, P., C. Tønning, R.J.S. Cannell, E. Nau, A. Hinterleitner, G.J. Verhoeven, T. Gansum 2022. The Influence of Environmental Factors on the Quality of GPR Data: The Borre Monitoring Project. *Remote Sensing*, 14(14), 3289. Tilgjengelig fra: <https://www.mdpi.com/2072-4292/14/14/3289>
- Schnitler, H.P. [1768/1789] 1974. Beskrivelse over Romsdals Fogderie 1768 og 1789. Romsdalsmuseet, Molde.
- Schønning, G. [1778] 1979. *Reise gjennom en Deel af Norge, første bind*. Trondheim: Tapir.
- Solli, B. 1996. *Narratives of Veøy. An investigation into the poetics and scientific of archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, vol. 19. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Solli, B. 2008a. Havn og seilsperring på Veøya i middelelderden. *Viking* 71, s. 153–178.
- Solli, B. 2008b. Kirke- og kjøpstedet på Veøya i middelelderden – Et arkeologisk utsyn. I: J. Sanden (red.) *Veøy kirke. Romsdalsmuseets årbok 2008*. Molde, s. 8–29.
- Solli, B. og A.A. Stamnes 2013. Geofysiske undersøkelser av kirker, kirketufter og svartjord på Veøya i Romsdal. *Viking* 76, s. 181–202
- Solli, B. 2024. Gjensyn med Veøya – Revurderinger i lys av nye geofysiske undersøkelser og strandlinjeberegninger. I: K. Dahle, A. Nytnun, M. Langnes og B. Rundberget (red.) *Kjøpstaden på Veøya. Middelelderbyen som forsvant*. VITARK 12. Trondheim: Museumsforlaget, s. 38–51.
- Storm, G. 1899. De kongelige Byanlæg i Norge i Middelelderden. *Historisk tidsskrift* 3, Oslo: Universitetsforlaget, s. 443–436.
- Stamnes, A.A. 2010. *Developing a Sequential Geophysical Survey Design for Norwegian Iron Age Settlements*. Upublisert MSc-avhandling, University of Bradford.
- Stamnes, A.A. 2016. *The Application of Geophysical Methods in Norwegian Archaeology: A study of the status, role and potential of geophysical methods in Norwegian archaeological research and cultural heritage management*. PhD-avhandling, Trondheim, NTNU. Tilgjengelig fra: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmliui/handle/11250/2417713> [Besøkt desember 2022]
- Stamnes, A.A. og K. Dahle 2021. *NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 2021:14. Geofysiske og arkeologiske registreringer på Veøy, Molde kommune, Møre og Romsdal fylke*. Tilgjengelig fra: <https://www.ntnu.no/museum/utgravingsrapporter/2021#Ve%C3%B8y> [Besøkt 20. desember 2022]
- Zakšek, K., K. Oštir og Ž. Kokalj 2011. Sky-View Factor as a Relief Visualization Technique. *Remote Sensing* 3(2), s. 398–415.